

SZENT LÁSZLÓ ÉS A TÖBBI SZENT KIRÁLY

KLANICZAY GÁBOR

Kerny Terézia:

Uralkodók, királyi szentek

Válogatott ikonográfiai és kultusztörténeti tanulmányok

Szerk. Mikó Árpád

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont,

Művészettörténeti Intézet

Budapest, 2018., 591 oldal, 3400 Ft

Többszörösen nehéz feladat kritikát írni az öt éve, nagyon korán, ötvennyolc évesen meghalt Kerny Terézia válogatott tanulmányait megjelentető posztumusz kötetéről. Ha vitakoznivaló lenne vele, arra ő már nem reagálhat, és nem örülhet az őszintén dicsérő, méltányoló szavaknak sem. A kötetben olvasható húsz tanulmányt a szakma jól ismeri, mindig kellő figyelemmel, folyamatos elismeréssel fogadta őket. Igaz, így összegyűjtve, egy eredetileg tőle származó tanulmánykötet-terv Mikó Árpád által kibővített elrendezésében ez az elismerés joggal fokozódhat, de újabb tanulságokhoz csak egy tőle származó összegzés vezethetett volna.

Ismertetni, áttekinteni az eredményeit azonban nemcsak érdemes, de tartozunk is neki és a szélesebb érdeklődő közönségnek vele. Mielőtt a kötetről beszélnek, fontos felidézni, milyen aktív és segítőkész szervező szerepet töltött be Kerny Teri a hazai művészettörténet szakmában. Az MTA Művészettörténeti Kutatócsoport (majd Intézet) könyvtárosa-ként kezdte pályáját 1982-ben. 1996-ban a levéltári regesztagyűjteménynek, majd az Intézet gazdag fényképtárának a vezetője, 2012-től pedig az Intézet folyóirata, az *Ars Hungarica* főszerkesztője lett. Kutatásaival, szakértelmével egyre komolyabb tekintélyt szerzett. Rendszeres résztvevője volt a művészettörténet szakmai és nemzetközi konferenciáinak, részt vett számos fontos kiállítás szervezésében, katalógusgustételeinek dokumentálásában, összeállításában. Élete utolsó éveiben a Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum nagyszabású kiállítás- és konferenciasorozatát szervezte Szent Imre, Szent István, Szent László, II. András, Károly Róbert és Mátyás király életművéről és történeti, művészettörténeti értékeikéről. Minderről részletesen olvashatni Mikó Árpád utószavában, amelynek szép zárómondatát ideidézem: „Őszintén remélem, hogy az a megbecsü-

lés és szeretet, ami Kerny Teréziát – az önzetlen szeretet tiszta példáját – életében széles körben övezte, ennek a kötetnek a lapjaira is átsugárzik.” (518. old.)

A kötet tanulmányait Mikó Árpád három csoportba osztotta. Elfogadva a válogatás logikáját, ismertetésemben követem ezt a sorrendet, sőt még a fejezetcímeket is átveszem.

MAGYAR SZENTEK

Erősen indul a válogatás: *A magyar szent királyok tisztelete és ikonográfiája a XIII. századtól a XVII. századig* Kerny Teri egyik legjelentősebb tanulmánya, mely 2007-ben, a Szent Imre születésének millenniumát köszöntő kötetben jelent meg először. Az első lábjegyzet rögtön figyelmezteti az olvasót: „jelen tanulmány egy nagyobb összefoglalás szövegében és jegyzetapparátusában radikálisan lerövidített, a Szent Imre ábrázolásokra koncentrált változata” (9. old.). Ennek a bizonyos „nagyobb összefoglalásnak” a készültét

1 ■ Az Árpád-ház különleges, dinasztikus szentségének témáját a feltételezett „pogány”, „karizmatikus” előzményeit a hazai történeti kutatásban előbb Deér József tárgyalta részletesen (*Az Árpádok vérségi joga*. Bp., 1937.; *Pogány magyarság. Keresztény magyarság*. Egyetemi Nyomda, Bp., 1938.), majd Dümmerth Dezső foglalkozott vele (*Árpádok nyomában*. Panoráma, Bp. 1977.; *Titokzatos jelbeszéd. A magyar szent királyok nemzetsége*. Panoráma, Bp. 1989.). Ez lett a témája *Az uralkodók szentsége a középkorban. Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek* [Balassi, Bp., 2000.] című könyvemnek is. Míg Kerny Teri az én kutatásaimra gyakran hivatkozott (sokat beszéltünk is közös érdeklődési területünkről), meglep, hogy Deér Józsefre és Dümmerth Dezsőre egyetlenegyszer sem utal, pedig bizonyára ismerte a munkáikat. Nem szerette őket? Nem értett velük egyet? (Én sem értek velük egyet.) Szívesen megkérdeztem volna.

2 ■ Margitról azt írja legendája, hogy ötvöződtek benne István, Imre, László és Erzsébet szent erőnei. *Árpád-házi Szent Margit legrégebb legendája és szentté avatási pere*. Ford. Bellus Ibolya – Szabó Zsuzsa, Balassi, Bp., 1999. 33–34. old.; új latin–angol kiadásban: *Legenda Vetus, Acta Processus Canonizationis et Miracula Sanctae Margaritae de Hungaria – The Oldest Legend, Acts of the Canonization Process and Miracles of Saint Margaret of Hungary*. Eds. Ildikó Csepregi, Gábor Klaniczay, Bence Péterfi. CEU Press, Bp., 2017. 59–61. old.

3 ■ Kézai Simon: *A magyarok cselekedetei*. Ford. Bollók János. Osiris, Bp., 1999. 118–119. old.

4 ■ Richard C. Trexler: *The Journey of the Magi: Meanings in History of a Christian Story*. Princeton University Press, Princeton, 1997.; Doina-Elena Craciun: *Les Rois mages, images du pouvoir des rois en Occident (XIIe–XVIIe siècles)*. Thèse EHESS, Paris, 2016.

5 ■ Tore Nyberg: *St. Olav als der Erste einer Dreiergruppe von Heiligen*. In: Gunnar Svahnström (ed.): *St. Olav, seine Zeit und sein Kult*. Acta Visbyensia VI. Visbysymposiumet för historiska vetenskaper 1979. Uddevalla, 1981. 69–84. old.

évtizedeken át szerető, várakozó, drukkoló figyelemmel követte a szakma. László Gyula tanítványaként Kerny Teri 1989-ben védte meg bölcsészdoktori disszertációját *Szent László kultusza és ikonográfiája a nagyszombati zsinatig (1192–1631)* címmel, és azután egy negyedszázadon át dolgozott ennek nagyszabású monográfiává formálásán. Végül nem adatott meg neki, hogy befejezze a könyvet. Valójában egész kutatói tevékenysége, minden írása e köré az óriási feladat köré rendeződött: ez jól megfigyelhető ebben a tanulmánykötetben is, ahol az első lábjegyzetek visszatérő utalása, hogy a cikk azonos vagy módosított címmel része lesz a fenti címmel készülő monográfiának.

A magyar szent királyok együttes tiszteletét tárgyaló tanulmány valószínűleg e monográfia egyik összegző fejezete lett volna. A téma jól ismert, gyakran tárgyalta a magyar egyház- és kultúrtörténeti kutatás, amint ezt az Ipolyi Arnoldtól vett ékesszó mottó és a terjedelmes első lábjegyzet is mutatja. Kerny Teri fő érdeme, hogy a szöveges és képi források, valamint a sok évszázados magyar kutatói tradíció teljességének ismeretében minden korábbinál teljesebb, ugyanakkor jól áttekinthető képet rajzol erről a sajátos kollektív kultuszról, amely, mint írja, a nemzet oltalmazójaként „szervesen beépült az állami, uralkodói reprezentációba”, „közjogi fontosságúvá emelkedett; a Magyar Királyság egyik állandó szimbólumává magasztosult.” (13. old.)

Mivel az 1083-ban szentté avatott I. István és fia, Imre dinasztikus kultuszát megalapozó I. László egy évszázaddal később, 1192-ben maga is a szentek sorába emeltetett, az Árpád-ház az európai dinasztikák között kiemelkedően sok szenttel büszkélkedhetett,¹ akiknek sorát a XIII. században még tovább bővítette két királylány, az 1235-ben kanonizált Szent Erzsébet, és a halála után 1272-ben elkezdett szentté avatási per nyomán csak 1943-ban szentté avatott, de már a középkorban is boldogként tisztelt Margit. E kultuszok történelmi vizsgálata fellendült az elmúlt évtizedekben, ami jelentős mértékben Kerny Teri saját kutatásainak köszönhető.

Az Árpád-házi szentek együttes ábrázolásainak elemzése az egyik legérdekesebb új eredmény. A XIII.

században egyre sűrűbben bukkant fel az királyi oklevelekben a hivatkozás a „szent elődökre” (*sancti predecessores*), ami arról tanúskodik, hogy ebben az időben szilárdult meg az e szentek egyéni tiszteletére ráépülő dinasztikus, öröklődő szentség elképzelése. Az oklevelekhez, az 1272 táján írt legrégebbi Margit-legenda (*Legenda vetus*) hasonló szellemű bekezdéséhez² és a Kézai Simon *Gesta Hungarorum*ában olvasható utalásokhoz³ a XIII. század végétől csatlakoznak az ikonográfiai emlékek. Köztük az első

az utolsó Árpád-házi király, III. András házi oltára, a *Berni diptychon*, amelyen István, Imre, László és Erzsébet képe látható – előkelő helyen – egy sor más fontos szent között. Kerny Teri szép elemzést ad a diptychon megrendelőjének motivációiról: a házi oltár feltehetőleg III. András apja – II. András utószülött, Velencében élő fia, István herceg (†1272) – számára készülhetett, aki Árpád-házi kötődését elődei megkülönböztetett tiszteletével próbálhatta igazolni. Az Árpád-házi szentek együttes külhoni kultuszának másik fontos emlékcsoportja – a nápolyi Donna Regina-templom Pietro Cavallini műhelyéhez kapcsolható freskói és az Assisi Szent Ferenc-bazilika altemplomában található, Simone Martini által készített falképek – II. Károly felesége, Magyarországi Mária és Gentile da Montefiore bíboros megrendelése révén a nápolyi Anjoukhoz köthető.

Nápolyban, a Donna Regina falképei között jelenik meg először a csoportos ábrázolás legeredetibb modellje, a *sancti reges Hungariae* triász: az ősz szakállú, bölcs apostol-király, Szent István; a bárdot markoló harcos uralkodó, Szent László; és a vallásos szellemben nevelkedő, szűzies ifjú herceg, Szent Imre. Három életkor, három funkció, három szentípus. Ezt az ikonográfiai toposzt azután átveszik a késő középkori miniatúrák, falfestmények és táblaképek. Kerny Teri utalt arra is, hogy az efféle hármas szentkirály csoportnak érdekes európai párhuzamai is voltak (kár, hogy itt nem tért ki részletesebben a „háromkirályok” Magyarországon is jól ismert kölni kultuszának esetleges hatásaira,⁴ vagy a három skandináv szent király – a norvég Olaf, a dán Knut és a svéd Erik – meglepően hasonló triászára⁵).

A tanulmány végigkíséri a szent királyok ikonográfiai motívumának magyarországi elterjedését és öröklődését a *Magyar Anjou Legendárium*tól kezdve⁶ Erzsébet anyakirálynő,⁷ Nagy Lajos, Luxemburgi Zsigmond, Mátyás király és a Habsburgok dinasztikus udvari reprezentációjában, az egyházi-liturgikus szövegekben, a nemesi és városi adományokból született falképeken és táblaképeken és a híres nagyváradai szobrokon át a kályhacsempéig. Kerny alapvető érdeme: az írott és képi dokumentáció teljességre törekvő összegyűjtésére és a témával foglalkozó magyar szakirodalom hasonlóan kimerítő ismeretere támaszkodva „hosszú időtartamban” tudja bemutatni egy-egy ikonográfiai motívum sok évszázados alakulását, vallási, ideológiai, eszmetörténeti kontextusát és a sokféle megrendelői, patrónusi igény működését.

E tanulmány közvetlen inspiráló hatását dokumentálja Dragoș-Gheorghe Năstăsoiu 2018-ban a CEU-n megvédett doktori értekezése is, mely érdekes anyaggal, a XV. századi erdélyi román ortodox templomokban felbukkanó, a magyar szent királyokat ábrázoló freskókkal, amelyeket a Hunyadi János és Mátyás jóindulatát kereső román kenézek rendelték meg, egészíti ki a Kerny Teri által adott sokszínű képet.⁸

Még valamit el kell mondanunk ezen a helyen, ami a sajtó alá rendező Művészettörténeti Intézetet dicséri. E tanulmány szerény eredeti megjelenése – a székesfehérvári Szent Imre-templom kiadványa – nyomán e kötetben (a többi itt közölt írással együtt) valósággal újjászületett: kimerítően részletes, igényesen reprodukált képi dokumentáció teszi követhetővé a mondanivalót. Ugyanilyen fontos, hogy az eredeti publikáció(k)ban a végjegyzetekbe száműzött bőséges jegyzetanyagot a szerkesztő lábjegyzetként a szövegbe emelte, jól tudva, hogy az efféle tudományos írás nem elsősorban lektúr, melynek olvashatóságát megakasztja, ha az olvasó szeme a szövegről rendszeresen a hivatkozásokra téved. Egy kimerítő kutatáson alapuló elemzésben a lábjegyzet – és a benne reprodukált, idézett források és szakmunkák pontos címe – a gondolatmenet támasza, szerves kiegészítője és hitelesítője; a végjegyzet és a név/évszám/irodalomjegyzék formájára rövidülő hivatkozás bosszantó lapozgatási kényszerrel épp azt teszi nehezzé (legalábbis azok számára, akik a bizonyító anyagra is kíváncsiak), amit állítólag megkönnyíteni akar: a folyamatos, figyelmes olvasást.

Ezek után rá kellene térnem az első fejezet két másik tanulmányára. Az egyik az – általában Szent Lászlóval kapcsolatban tárgyalt – „angyali koronázás” motívumának felbukkanását mutatja be Szent István ikonográfiájában, a másik pedig Kerny Teri egyik utolsó megjelent cikke: az esztergomi Keresztény Múzeumban őrzött fametszet Árpád-házi Szent Margitról. Erről írok most egy kicsit részletesebben, mert közvetlenül 2015-ös megjelenése után leveleztem is róla Terivel.

A remekbe szabott tanulmány egy tízoldalas kutatástörténeti áttekintéssel indul, a XIX. század

eleji első ismert tulajdonostól, Theodor Oswald Weigeltől kezdve sorra veszi Némethy Lajos, Rómer Flóris, Fraknói Vilmos, Divald Kornél, Genthon István, Szilárdfy Zoltán és mások leírásait e metszetről, bemutatva szerepét Margit XX. században újrakezdett és sikerre vitt szentté avatási perében. Mindezek után pedig felveti, hogy e kép ismertsége, gyakori emlegetése és egyedi fontossága (ez az egyetlen fennmaradt képi ábrázolás Margitról a középkori Magyarországról) ellenére „teljesen hiányzik az eddigi közlésekből a grafika történeti hátterének a feltárása, amelyből kideríthetők lennének mindazok a devocionális, egyházpolitikai indítékok, melyek hatására megszületett, de stílusis jegyeinek, ikonográfiájának elemzésével szintén adós még a kutatás” (103. old.). A tanulmány ezt a mulasztást pótolja, a felfedezés izgalmaival. A színezett fametszetet Kerny meggyőző érvekkel hozza kapcsolatba a Mátyás király idején a szigeti kolostort vezető Anna priorissza működésével, aki a királyt meg tudta nyerni, hogy szorgalmazza a Szentszéknél Margit elakadt szentté avatási perének újrafelvételét,⁹ és aki ennek előmozdítására egy sor újabb csodát is lejegyeztetett, amelyek Margit sírjánál az ő idejében történtek.¹⁰ Jó megfigyelés az is, hogy a Domonkos-rend szentjeit egy „genealógiai fa” formájában bemutató, 1473-ban készült metszet, melyen lábához támasztott kettős kereszt címerpajzzsal Margit is szerepel, minden bizonynyal az esztergomi metszetet másolta. Kerny Teri ambíciója azonban túlment azon, hogy a történeti körülmények vizsgálatával pontosítsa a metszet keletkezésének időpontját és feltételezett megrendelőinek a körét. Megpróbálta a meghatárolt egyszerű, letisztult, harmonikus metszet ikonográfiáját kapcsolatba hozni a Domonkos-renden belül kibontakozó obszervancia spirituális törekvéseivel is.

Ezzel az érdekes, merész értelmezési kísérlettel nem tudtam teljesen egyetérteni, erről leveleztünk annak idején. Itt az alkalom, hogy röviden összefog-

6 ■ Kerny alaposságát mutatja, hogy itt részletesen támaszkodott Szakács Béla Zsolt elemzésére, mely a tanulmány készítésekor még csak kéziratos doktori disszertációként volt elérhető: *A Magyar Anjou Legendárium képi rendszerei*. Balassi, Bp., 2006.

7 ■ Egy apró megjegyzés a névhasználattal kapcsolatban: számos kollégáját követve Kerny Łokietek Erzsébet néven említi I. Károly harmadik feleségét, Łokietek Ulászló lányát. Minthogy a Łokietek csupán a Piast-dinasztiából származó lengyel király ragadványneve (amely apró termetére utal), lányára ezt nem helyes átörökíteni, annak ellenére, hogy a lengyelek is Elżbieta Łokietkówna néven emlegetik. A Piast névhasználat mellett döntött Szende László: Piast Erzsébet – a hitves, az édesanyja, a mecénás. In: Kerny Terézia – Smohay András (szerk.): *Károly Róbert és Székesfehérvár*. Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, Székesfehérvár, 2011. 78–100. old.

8 ■ Dragoș-Gheorghe Năstăsoiu: *Between Personal Devotion and Political Propaganda: Iconographic Aspects in the Representation of the sancti reges Hungariae in Church Mural Painting (14th – Early 16th Centuries)*. PhD-értekezés, CEU, Bp., 2018.

9 ■ Klaniczay Gábor: Kísérletek Árpád-házi Szent Margit szentté avatására a középkorban. *Századok*, 140 (2006),

lajlam ellenérveimet. Kerny a dominikánus renden belül „ezekben az években [...] meginduló obszerváns reformfolyamatokról” (114. old.) ír – pedig a domonkos obszerváns reform, Capuai Raymund, Giovanni Dominici, Johannes Mulberg és mások vezetésével már a XIV. század végén megindult. És igaz ugyan, hogy a „misztikus tanok” a „renden belül sokat vitatott dogmatikai kérdéssé” (uo.) emelkedtek, valóban volt a renden belül egy ilyen törekvés, ezt képviselte Johannes Nider, majd később Johannes Meyer, az obszervancia két fontos szervezője¹¹ – de nem lett belőle „hivatalos” álláspont. Ugyanakkor tévedés, hogy „a domonkosok elutasították az elragadtatást, beleértve a stigmatizációt, illetve az ilyen jellegű ábrázolásokat” (uo.). Hogy is tehetnék volna, hiszen a domonkos obszervancia fő példaképe a szüntelenül újabb és újabb elragadtatásba eső, stigmatizált domonkos harmadrendi nővér, az 1461-ben végül szentté avatott Sienai Katalin (†1380) volt. Ha a stigmatizáció jelensége körül volt is komoly vita a korban, az nem a domonkos obszervanciával állt kapcsolatban, hanem a domonkos–ferences ellentéttel (a ferencesek Szent Ferencet tartották az egyedüli autentikus stigmatizáltaknak, és kétségbe vonták a domonkos Sienai Katalin stigmáinak valódi-

443–454. old.; uő: Matthias and the Saints. In: *Matthias Rex 1458–1490: Hungary at the Dawn of the Renaissance*. Szerk. Horváth Iván. Bp., 2013. (<http://renaissance.elte.hu/wp-content/uploads/2013/10/Gabor-Klaniczay-Matthias-and-the-Saints.pdf>) 10 ■ Péterfi Bence: Mátyás király és Árpád-házi Margit. In: *Az első 300 év Magyarországon. A Domonkos rend megalakulásának 800. évfordulója tiszteletére*. Szerk. Csurgai Horváth József. Alba Civitas, Székesfehérvár, 2017. 181–206. old.; uő: Régi és új oklevelek Árpád-házi Margit szentté avatásának történetéhez (1272–1467). In: *Az első 300 év Magyarországon*, 305–335. old.; *Legenda Vetus*, 759–815. old.

11 ■ Klaniczay Gábor: Transz és szkepticizmus Johannes Nider *Formicarius* című traktátusában. In: Pócs Éva (szerk.): *Demonológia és boszorkányság Európában*. L'Harmattan, Bp., 2001. 39–106. old.; Lázs Sándor: *Apácaműveltség Magyarországon a XV–XVI. század fordulóján*. In: *anyanyelvű irodalom kezdetei*. Balassi, Bp., 2016. 33–39. old.

12 ■ Klaniczay Gábor: Képek és legendák Árpád-házi Szent Margit stigmatizációjáról. In: *Magyar szentek tisztelete és ereklényi*. Kiállítás a Keresztény Múzeumban, 2000. június. Katalógus. Szerk. Cséfalvay Pál, Kontsek Ildikó. Esztergom, 2000. 36–54. old.

ságát). A ferences IV. Sixtus pápa 1472-ben betiltotta Sienai Katalin stigmatizált ábrázolását, a domonkosok viszont folyamatosan küzdöttek e tilalom visszavonásáért, és több ízben meg is szegték.

Téves „az obszerváns reformok szellemében megújított Margit-ikonográfia legelső emlékét” látni Margit szentképében, amely szándékosan „mellőzött, kikapcsolt minden misztikus elemet, illetve olyan motívumot, melyek erre utalhattak volna (kézben tartott feszület, stigma, vezeklőeszközök)” (119. old.). Itáliában Árpád-házi Margitnak magának is stigmákat tulajdonítottak, és egy sor szentképen, freskón így is ábrázolták épp a domonkos obszervancia képviselői, nemcsak a XIV. században, hanem a XV. század utolsó évtizedében is, azzal a céllal, hogy elismertessék Sienai Katalin stigmáinak valóságát.¹² Kerny Teri elfogadta érveimet, és a következőt válaszolta: „Nagyon szépen köszönöm az észrevételeidet! Ha lesz ebből a BTM-es kiállításból valami, s kölcsönadják a metszetet, akkor mindenféleképpen ennek megfelelően módosítom majd a szöveget.” Sajnos erre már nem volt lehetősége.

SZENT LÁSZLÓ IKONOGRÁFIÁJA

Ez a tanulmánykötet legterjedelmesebb, 13 cikket magába foglaló fejezete,

ami érthető, hiszen Kerny Teri egész életműve az erről szóló könyv megalkotását célozta. Összeszámoltam a kötetben megjelentetett bibliográfia alapján: 60 megjelent írása foglalkozik Szent László kultuszával, és még kéziratban van a már említett, befejezetlen főműve: a doktori disszertációból kinőtt könyv ugyanerről a témáról.

A tanulmánykötetbe beválogatott cikkeket Mikó Árpád tartalmi szempontból rendezte kronológiai sorba. Többé-kevésbé: mert a válogatást nyitó (kitűnő) tanulmány Szent László lovas ábrázolásairól a híres, 1390-ben felállított és 1660-ban elpusztult váradi lovas szobor és néhány reneszánsz példa után újkori példákat elemez elsősorban, a második és a harmadik, László nápolyi és dalmáciai kultuszának ikonográfiai emlékeiről szóló írás ugyancsak a kultusz hazai kezdeteinél későbbi jelenségeket tárgyal.

A nápolyi László-kultusz legfontosabb emlékééről, a Santa Maria Incoronata freskóciklusáról itt olvashatjuk magyarul az első részletes, a nemzetközi szakirodalomra is támaszkodó elemzést.¹³ A freskó elkészítését a Luxemburgi Zsigmond ellenében a magyar trónra aspiráló nápolyi Anjou herceg, Kis Károly fia, Durazzói László (Nápolyi László) rendelte meg, s halála évében, 1414-ben készült el. Ikonográfiai motívumai – Szent László megkoronázása, (felte-

Szt. Katalin templom, Kakaslovníc 1317 k.

hetőleg a kunokkal vívott) csatája, tisztelettétele Szent István koronája előtt – nagyon eltérnek a magyarországi ikonográfiájától, viszont jól értelmezhetők a (sikertelen) trónkövetelő nápolyi kontextusában.

A magyar szentek Nagy Lajos korában kibontakozó dalmáciai kultuszáról szóló tanulmány külön érdekessége furcsa tárgyalásmódja. Az Anjou-udvar által itt előmozdított szentkultusz legértékesebb műtárgya Szent Simeon zárai ezüstsarkofágja, Lajos felesége, Kotromanić Erzsébet ajándéka, amelyet Zára, sőt egész Dalmácia palládiumaként tisztelnek – erről Kerny Teri csak áttételesen ír, a kutatástörténeti áttekintésben, amikor a millennium táján készített elemzéseket, kópiakészítő vállalkozásokat ismerteti. Minthogy ez nem egy magyar szenthez kapcsolódott, ő maga nem foglalkozott vele (érdemes megemlíteni, hogy újabban, Kerny tanulmányának elkészülte után, több kitűnő elemzés is foglalkozott ezzel a remekművel¹⁴). Kernyt inkább érdekelte egy kehely, amelyet ugyanebben a templomban őriztek, a „zárai Anjou-kehely”, egy ugyancsak kitűnő, bár a hatalmas ezüstsarkofágnál sokkal szerényebb méretű ötvösmunka, melyet egyéb szentek társaságában Szent László és Szent Erzsébet alakja díszít. Mintegy húszoldalas elemzést, minuciózus vizsgálatot szentel e kehelynek, és megfejt, melyik lehetett az a történelmi pillanat, amikor a kehely a magyar uralodópár adományaként Zárába került – mellesleg, háttér-illusztrációképpen – részletes képet kapunk az Anjou-kori Szent László kultuszról is.

De visszatérek a tanulmányok kronológiai sorrendjével kapcsolatos kifogásomhoz. Érteni vélem,

hogy a László király szentté avatását és kultuszának kezdeteit tárgyaló (kitűnő) Kerny-cikk¹⁵ azért nem került be az összeállításba, mert kevés ikonográfiai elemzést tartalmaz. Azt viszont már kevésbé értem, hogy a tanulmánykötet László-fejezete miért nem a legjelentősebb ikonográfiai motívummal, a kun vitézzel folytatott párviadal, a „kerlési csata” ábrázolásainak elemzésével indult.

A kerlési csatával Kerny Teri sok írásában foglalkozott: ő gondozta mestere, László Gyula összefoglaló monográfiájának képadattárát, és a kötethez írt *Fiüggelékben* nyolc további, „elpusztult és lappangó falkép” adatait illesztette a László Gyula által számon tartott harminchoz, továbbá egy magvas ikonográfiai tanulmányt.¹⁶ Az itt ismertetett kötetben e témát az emlékezetes *Történelem-Kép* kiállítás tanulmánykötetében megjelent tanulmánya képviseli.¹⁷ Ez jó választás volt: lényegre törő összefoglalást ad a középkori Magyarország legnépszerűbb templomi freskóciklusának forrásairól, motívumairól, főszereplőiről. Kerny eredeti megfigyelésekre jut, egyenként megvizsgálva a freskóciklus szereplőit. A legérdekesebb, amit a képeken és a legendaszövegekben sokféleképp ábrázolt, elrabolt lányról (gyermekleányka, csalfa némbor vagy harcias amazon?), kilétéről (a váradi püspök lánya, a herceg „asszonyhúga”, „Ladiva”, „Szent Anglit asszony”, maga az áruhás Szűz Mária?), talányos viselkedéséről, a kun kivégzésében vállalt aktív szerepéről ír. Kitér a „sok esetben tűzokádó sátánként, gonoszként” ábrázolt kun vezér kilétére is, akit olykor „Tatar Tepecnek”, olykor „Ákos” néven emlegetnek, sőt az orosz évkönyvek Batu kánnal azonosítják. Ezzel kapcsolatban Kerny azzal is foglalkozik, hogy a történeti kutatás kimutatta: herceggként László nem a kunokkal, hanem a besenyőkkel harcolt, a kunok csak uralkodása vége felé jelentek meg a magyar határon – a különböző nomád ellenségek összemosódhattak a történelmi emlékezetben. Sajátos figyelmet fordított a kutatásban Szent László Szög nevű lovára is, amelyet egyes néprajzosok a táltoslóval azonosítottak, mások a Pegazus mondakörrel rokonítottak.

A freskóciklus kezdőjelenetében olykor (például Bögözön, Gelencén) szerepel a harcba induló Lász-

13 ■ Ehhez most még hozzá lehet illeszteni Paola Vitolo újabb megjelent cikkét: Miles Christi: san Ladislao d'Ungheria tra mito cavalleresco e culto dinastico. Il ciclo pittorico all'Incoronata di Napoli. In: Giancarlo Abbamonte et al.: *La battaglia nel Rinascimento meridionale. Moduli narrativi tra parole e immagini*. Viella, Roma, 2011. 43–56. old.

14 ■ Ana Munk: The Queen and her Shrine: An Art Historical Twist on Historical Evidence Concerning the Hungarian Queen Elizabeth, née Kotromanić, Donor of the Saint Simeon Shrine. *Hortus Artium Medievalium*, 10 (2004), 253–261. old.; Marina Vidas: Elizabeth of Bosnia, Queen of Hungary, and the tomb-shrine of St. Simeon in Zadar: Power and Relics in Fourteenth Century Dalmatia. *Studies in Iconography*, 29 (2008), 137–175. old.

15 ■ Kerny Terézia: László király szentté avatása és kultuszának kibontakozása (1095–1301). In: *Ősök, táltosok, szentek. Tanulmányok a honfoglalás és Árpád-kor folklórából*. Szerk. Pócs Éva, Voigt Vilmos. MTA Néprajzi Kutatóintézete, Bp., 1998. 175–197. old.

lót megáldó püspök személye, akit a bögozi freskó gloriolával a feje körül, vagyis szentként ábrázol. Ki lehetett ez a püspök? A *Képes Krónika* egy utalásából tudni, hogy László unokaöccse, (Könyves) Kálmán trónra lépése előtt váradi püspök volt – bár a kronológia lehetetlenné teszi, hogy ezt a méltóságot már az 1068-ra tehető kerlési csata idején betöltötte volna, hiszen csak 1070 körül született. Lehetséges, hogy a középkori pontatlan történelmi emlékezet mégis neki tulajdonította ezt a szerepet? Kerny Teri ebből a hipotézisből kiindulva, és a püspök feje felett látható dicsfényre is támaszkodva azt a meglepő állítást fogalmazza meg, hogy Könyves Kálmánt „az egykorú források, a liturgikus irodalom szerint szentként tisztelték” (231. old.).

Mindezt részletesebben kifejti a tanulmánykötet utolsó fejezetében, egy külön tanulmányban (425–446. old.), ahol sokirányú nyomozással próbálja összegyűjteni azokat a forrásokat, amelyek alátámaszthatják ezt a – szerintem téves, de érdekes – hipotézist. Először is azzal, hogy Könyves Kálmán tiszteletét együtt tárgyalja névadó szentje, az ír származású mártír remete, Szent Kálmán magyarországi kultuszával, és azt feltételezi, hogy Kálmán emlékezete kontaminálódhatott Szent Kálmán szent hírnevével. Másodszor pedig azzal, hogy a középkori magyar krónikák Kálmánról adott páratlanul negatív jellemzésével szembeállítja, hogy a Dalmáciát hódoltató magyar királyt Zarában Cika apátnó „sanctissimus rex”-nek titulálta (és Kálmán dicsőséges emlékét őrzi több zárai templomi felirat is).

Ennyi nem igazolja ugyan, hogy Könyves Kálmán személye köré valóságos szentkultusz fonódott volna Dalmáciában, de váratlan megerősítést ad ehhez a feltételezéshez a tatárjárás szenvedéseit elpanaszoló XIII. századi váradi kanonok, Rogerius magiszter *Siralmas éneke*, aki IV. Béla dicső elődjeit felsorolva István, Imre, László mellé odasorolja Kálmán királyt is, és együttesen mondja róluk: „akiket a szentek sorába iktattak.” Igaz, a krónika kiadója, Ladislaus Juhász ezt az állítást szükségesnek látta rögtön jegyzetben cáfolni, mondván: a méltán hírneves Kálmánra Rogerius tévesen terjesztette ki elődjeinek szent titulását,¹⁶ Kerny Teri azonban inkább egy

„dalmáciai kultuszkör” címszava alá sorolja ezt a néhány említést, és a továbbiakban, a bögozi falkép püspökfigurájának részletesebb elemzésénél már úgy utal rá: „alighanem ő a fölszentelt Kálmán herceg, akit, mint láttuk, Dalmáciában szentként tiszteltek” (442. old.). Remélem, nem sértem emlékét, ha megírom, hogy itt túlzó következtetésekre ragadtatta a jóvátétel szándéka, azazhogy tisztára mossa Könyves Kálmán méltatlanul befeketített emlékezetét.

Unitárius templom, Székelyderzs

Visszatérve a kerlési ütközet ikonográfiai elemzéséhez, Kerny Teri a középkori falképbábrázolások után vizsgálódását a későbbi korokra és más műfajokra is kiterjeszti: Thuróczy krónikájának jól ismert augsburgi címlapjától az újkori metszeteken át Storno Ferenc XIX. századi nagyváradi freskójáig: „Bővült, gazdagodott, romlott. Mindenki hozzá tett valamilyen adalékot, ötletet, vagy elvett belőle saját ízlése, igénye szerint” – írja. (248. old.)

Sajnálom, hogy nem került be a válogatásba a kerlési csata ábrázolásairól szóló későbbi – legterjedelmesebb – tanulmánya, mely 2007-ben igen fontos további új meglátásokkal gazdagította e freskóciklus értelmezését mind az ikonográfiai elemzés, mind a freskók megrendelőinek azonosítása terén.¹⁷ Ugyanakkor bőségesen kárpótolják az olvasót a kötetbe válogatott további cikkek a Szent László-tisztelet ritkábban tárgyalt újkori dimenzióinak bemutatásával: a barokk kori, Mária-kultuszhoz kapcsolódó motívumok, a rózsafüzér-attribútum bemutatásával, a Győrbe került fejkereklyéhez kapcsolódó szertartások, az Erdély számára megtestesített különleges „védőszent” szerep elemzésével.

A legutóbbi tematika külön gondolatmenetet érdemel, Szent László erdélyi kultuszát négy tanulmány is tárgyalja. Az első közülük a XVI–XVII. század történéseit foglalja össze: Szent László fő kultuszhelyének, a váradi székesegyháznak a protestánsok általi lerombolását és ereklyéinek szétszórását (1565), fejkereklyéjének Gyulaféhevárra, majd Győrbe menekítését. Bár a váradi zarándokhely ezzel megszűnt, az 1660-ig még megmaradó királysobrokat és Szent

16 ■ Kerny Terézia: „Keresztény lovagoknak oszlopa” (Művészettörténeti adalékok a kerlési ütközet ábrázolásaihoz). In: László Gyula: *A Szent László-legenda középkori falképei*. Tájak-Korok-Múzeumok Egyesület, Bp., 1993. 213–223. old.

17 ■ Kerny Terézia: *Historia Sancti Ladislai. A kerlési ütközet ábrázolásairól*. In: *Történelem-Kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatáról Magyarországon*. Szerk. Mikó Árpád, Sinkó Katalin. Magyar Nemzeti Galéria, Bp., 188–195. old.

18 ■ „Colomannus rex sanctus non canonizatus est. Quia notissimus et famosissimus rex Hungarorum erat et quia reges omnino sancti appellantur et memorantur, ideo error irrepere potuit,” *Scriptores Rerum Hungaricarum*. Ed. Emericus Szentpétery. Acad. Litter. Hungarica – Societas Histor. Hungarica, Bp., 1938. II. kötet, 552. old.

19 ■ Kerny Terézia: A kerlési ütközet megjelenése és elterjedése az irodalomban, majd a képzőművészetben. In: *Folklor és vizuális kultúra*. Szerk. Szemerényi Ágnes. Akadémiai, Bp., 2007. 202–257. old.

László lovas szobrát a krónikások tanúsága szerint továbbra is a város vagy egész Erdély védelmezőinek tartották – a Szent László hadakozását kísérő csodákhoz kapcsolódó gazdag erdélyi mondakincs valószínűleg ebben az időben formálódott (erről egy külön tanulmányban ír Kerny Teri a kötetben). A kerlési csata számos erdélyi falképe, a pogány ellen harcoló keresztény király ábrázolása új értelmet nyert a török támadások idején. László népszerűségét a Mátyás-kortól kezdve elterjedő, őt ábrázoló lovagalakos kályhacsempék is szélesebb körben hirdették.²⁰

A XVII–XVIII. század folyamán kevesebbet hallani az erdélyi László-kultusról, a XIX. században viszont annál többet: igazi feltámadásról beszélhetünk. Feltehetően Szent László nagy tisztelője, a *Cserhalom* eposz (1826) írója, Vörösmarty Mihály sugalmazta Ferenczy Istvánnak 1834-ben, hogy készítse el Nagyvárad számára lovas szobrát, a hódoltság idején elpusztult középkori szobrot pótlandó. A remekbe szabott terv el is készült (izgalmas, ahogy Kerny bemutatja a tervvázlatok alakulását és a szobortervet inspiráló művészi párhuzamokat), de végül a szobor maga mégsem, az anyagi források elégtelensége miatt. Egy másik terv, gróf Bethlen Lajos, erdélyi magyar földbirtokos javaslata, hogy a kerlési csata színterén, Cserhalom dombján, az ő birtokán létesüljön történelmi emlékhely, a szabadságharc idején kitört román felkelés miatt hiúsult meg.

A Szent Lászlóhoz kötődő középkori és kora újkori mondák (a tatárok feletti győzelmet kivívó várad-i fejedelmek ún. „patrocinium-csodája”, a László imájára megrepedő hegyből keletkezett Tordai-hasadék, ahol ma is látszik László lovának patkónyoma, a „Szent László pénzek”, az általa fakasztott források) lelkes feldolgozóira találtak a XIX. századi költők és írók (Arany János, Jókai Mór) és néprajzkutatók (Ipolyi Arnold, Orbán Balázs) körében és az 1861-ben megalakult Szent László Társulatban. A legnagyobb figyelmet – és a művészettörténet számára a legnagyobb szolgálatot – azonban Huszka József falképfeltáró és -másoló tevékenysége jelentette, melynek elemzésében e tanulmányban Kerny Teri a Fejős Zoltán által 2006-ban rendezett nagy kiállításra támaszkodhatott.²¹

Szent László kultuszának XIX. századi újjászülését még egy tanulmány tárgyalja, mely bemutatja, hogy a „hazai régiségtan” három jeles képviselője, Rómer Flóris, Ipolyi Arnold és Czobor Béla hogyan munkálkodott a veleméri Szent László-freskó ikonográfiai típusának feltámasztásán és – id. Storino Ferenc szorgalmas működésével – elterjesztésén. Az angyal által koronázott, hermelinpalástos, bárdot tartó László alakja mégsem lett annyira népszerű, miként a historizmus képviselői remélték; ennek okait már az Ipolyi temetésén gyászbeszédet mondó Kelety Gusztáv is jól látta. Kerny Teri elemzése érdekes bepillantást enged a „kitalált hagyomány” egyházi műhelyeibe.

MAGYAR URALKODÓK IKONOGRÁFIÁJA ÉS KULTUSZA

A könyv utolsó fejezetének négy tanulmánya közül az elsőt, a Könyves Kálmánnal foglalkozót már tárgyaltam. Egy másik Salamon magyar király ábrázolásairól szól, két további pedig Zsigmond király haláláról, temetéséről, várad-i temetkezőhelyéről, síremlékéről. Ezek részletes ismertetése helyett inkább – lezárás-képpen – a Kerny Teri témaválasztásaiban felismerhető logikáról ejtenék néhány szót.

Az első, kézenfekvő megjegyezni való, hogy az ő vázlatra nyomán Mikó Árpád által összeállított tanulmánykötet hűségesen tükrözi az egész életműben megfigyelhető, ritkaságszámba menő koncentrációt: szinte minden munkája kezdettől fogva, mindvégig az eltervezett nagy feladat, a Szent László-ikonográfiáról szóló monográfia kiteljesítését célozza. Ennek minden aspektusához külön-külön közelít – a középkori magyarországi falképekhez, a várad-i lovas szoborhoz, a László-kultusz külföldi (nápolyi és dalmáciai) elterjedéséhez, az egyházi liturgikus megnyilvánulásokhoz, az irodalmi szövegek és a képek viszonyához, a restauráció és a műemlékvédelem képviselőinek sajátos szempontjaihoz. Azok a tanulmányok is, amelyek valamilyen rokon témát – más magyar szenteket vagy uralkodókat – dolgoznak fel, szintén Szent László alakja köré rendeződnek. A szent királyok együttes tisztelete a középkori László-kultusz legközelebbi kontextusa; Szent István „angyali koronázása” egy Szent László-kultusból örökölt motívum; Könyves Kálmán az unokaöccse volt, Salamon jogos trónjáról letaszított unokatestvére; Zsigmond pedig az ő sírja mellé temetkezett Váradon.

A László-ikonográfiához társuló szent-ikonográfiaik közül csak a Szent Margit-tanulmány „lóg ki”, itt semmi kapcsolódási lehetőség nincs a lovagszenthöz. Ez a kivétel, ami erősíti a szabályt, a kakukktójás.

Nagy köszönet illeti Mikó Árpádot, hogy ezzel a válogatással méltó emléket állít annak a művészet-történésznek, akinél senki nem foglalkozott többet és alaposabban Szent László kultuszával. Kerny Teri egész életművét ennek a feladatnak szentelte. Az itt publikált tanulmányok e tevékenység egyik felét teszik ki. A másik maga az évtizedek óta készülő-bővülő László-monográfia. Nagyon remélem, hogy annak sajtó alá rendezésére is akad majd vállalkozó. □

20 ■ E témát újabban feldolgozta egy CEU-n készült értekezés – Ana-Maria Gruia: *Religious Representations on Stove Tiles from the Medieval Kingdom of Hungary*. Editura MEGA, Cluj-Napoca, 2013.

21 ■ Huszka József, *a rajzoló gyűjtő 1854–1934*. Szerk. Fejős Zoltán. Néprajzi Múzeum, Bp., 2006.